

І. А. Гомза, аспірант кафедри політології Національного університету "Києво-Могилянська Академія"

ІДЕОЛОГІЧНЕ ЗБЛИЖЕННЯ НАЦІОНАЛІЗМУ ТА СОЦІАЛІЗМУ ПІД ВПЛИВОМ УЯВЛЕННЯ ПРО ЗАНЕПАД НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛЬНОТИ: ФРАНЦІЯ, 1871–1914

У статті досліджується вплив уявлень французьких інтелектуальних кіл про занепад французької національної спільноти на зближення соціалізму та націоналізму після завершення франко-прусської війни. Проаналізовано ідеологічну специфіку синтезу націонал-соціалізму і вивчено такі його організаційні втілення як "Гурток Прудона" і Націонал-соціалістична партія П. Б'єтрі.

Ключові слова: історія соціально-політичної думки Франції, соціалізм, інтегральний націоналізм, французький націонал-соціалізм.

В європейській історії ХІХ ст. було століттям націй, а у Франції – ще й довгим століттям національного приниження. Починаючи з поразки при Ватерлоо та закінчуючи катастрофою під Седаном, національна самосвідомість стикалася з прикладами французької слабкості. Військові погроми супроводжувалися невдачами мирних періодів: тривало промислово-економічне домінування Великобританії, політичну сферу самої Франції лихоманило, чому підтвердженням був каскад монархій, республік та імперій. Паралельно, швидка урбанізація та індустріалізація породили новий суспільний клас – пролетаріат, – чия роль та права у соціумі не були ще визначені, тож соціальне питання теж стояло надзвичайно гостро. Спільнота, котра, здавалося б, уособлювала собою горизонт людських можливостей, яка претендувала після 1789 р. на роль еталону для решти людських спільнот, у власному сприйнятті виступала приниженою та переможеною.

Дана тенденція максимально загострилася після франко-прусської війни 1870–1871 рр. Для частини французьких інтелектуалів, таких як І. Тен, Е. Ренан, Ж. Мішле, Ж. Пеладен "катастрофа під Седаном" засвідчила занепад французької величі. К. Діжон охарактеризував інтелектуальне сум'яття цього періоду як німецьку кризу французької соціально-політичної думки і наголосив, що після приголомшливої поразки "французьким інтелектуалам видавалося, наче певні, притаманні Франції форми мислення були назавжди затавровані вердиктом історії" [12, 3]. Розірвалася історична спадковість, до якої звикли покоління французів, для котрих Франція втілювала еталон величі, культурності, політичного та економічного процвітання: французька еліта безпосередньо зіткнулася з необхідністю визнати можливу хибність політичних, соціальних та історичних схем розвитку Франції.

В умовах осмислення національної поразки та становлення образу занепаду національної спільноти пошуки інтелектуалів спрямовувалися на визначення причин занепаду колись величної культури, на пошук агентів занепаду, відповідальних за деградацію Франції. Інтелектуали хотіли визначити і знищити їх, наставивши Францію на шлях нового піднесення. Криза національної ідентичності, ознакою якої став всепроникний фантазм занепаду, розгорнувшись у площині інтелектуальних рефлексій, швидко охопила і політичну сферу: старі політичні еліти і застарілі моделі політичної дії були скомпрометовані як неефективні – як джерела занепаду спільноти. Саме в таких умовах відбувається становлення двох антисистемних рухів – інтегрального націоналізму та ревізійністського соціалізму.

Причинно-наслідковий зв'язок зародження інтегрального націоналізму і його зближення з войовничим соціалізмом, з образом занепаду національної спільноти – зв'язок, спроможний краще пояснити соціально-політичну історію Франції, залишається в сус-

пільствознавстві недослідженим. Безперечно, сама конвергенція лівого та правого екстремізму у Франції XIX ст. була об'єктом наукового дослідження. Г. Моссе одним з перших звернув увагу на спроби інтегральних націоналістів залучити до своїх лав представників робітничого класу наприкінці XIX ст. [20]. В. Ірвін відшукав докази стратегічної співпраці між роялістами та популістами у тій самій епосі [16]. З. Стернхел у своєму трьохтомнику про історію французького фашизму висунув концепцію антиматеріалістичної реакції в рядах лівих і правих [25; 26; 27], охарактеризувавши її в своїй останній праці як "заколот проти лібералізму та марксизму, що сприяв пошукам третього шляху між ними" [24, 29]. На ідею "третього шляху" звертали увагу й інші дослідники. Так, Ж. Леве проаналізував його на прикладі еволюції Ж. Валуа [17], М. Лауглін – на прикладі Г. Ерве [18]; цей підхід був нещодавно використаний навіть у пострадянській науці: ідею "третього шляху" та союзу ліво-правої екстремі дослідив на прикладі зближення Ш. Моррасса і Ж. Сореля Р. Кабешев [1].

Вказані праці теоретично пояснюють основні концептуальні поняття ідеології "третього шляху" та причини їхнього становлення, однак вони не приділяють достатньо місця впливу окремих ідеологічних елементів на зближення лівих та правих антисистемних рухів. Дане дослідження має за мету проаналізувати вплив поняття занепаду національної спільноти на зближення націоналізму та соціалізму і використання цього поняття в соціально-політичних конструктах ідеологів націонал-соціалізму, тобто ідеології "третього шляху".

Поразка у війні 1870–1871 рр. була сприйнята правими французькими інтелектуалами за ознаку занепаду. Вони вважали, що французька нація занепадала через себелобство індивідів і протистояння суспільних верств, які роз'єднували націю та послаблювали її. Е. Ренан, виражаючи цю думку, вбачав витоки занепадаючої Франції у загальній перемозі матеріалізму, ідеології матеріального збагачення кожного конкретного індивіда і доводив, начебто "матеріалістична Франція, котра зараз існує, є продуктом загального виборчого права. Благородна турбота колишньої Франції, її патріотизм, прагнення прекрасного, жадоба слави зникли зі зникненням аристократичного класу, що втілював французьку душу" [21, 344]. Згідно з ренанівською думкою, котру поділяли його учні, інтегральні націоналісти, буржуазний світогляд, що запанував у країні, спричинив смерть героїзму, величчя та слави країни.

Буржуазний світогляд також стояв біля витоків капіталізму, котрий сприймався інтегральними націоналістами доволі критично. Капіталізм став причиною масової міграції іноземців до Франції – внаслідок становлення капіталістичного виробництва і індустріалізації італійці, поляки, бельгійці приїжджали до країни у значних кількостях, вони селилися цілими сім'ями та окремими кварталами, вони спілкувалися своєю мовою. Цей процес розглядався як загрозливий націоналістами, що виступали за гомогенну французьку націю. Мігранти начебто не інтегрувалися до французької спільноти, завжди лишаячись Чужим, якому дозволили проникнути всередину і розкласти націю своїм впливом, саме тому П. Дерулед закликав "спинити цю дурну гостинність, котра перетворила Францію на нічліжку Європи, бо ж неприпустимо, аби Національна Асамблея стала годівницею для мігрантів з Женеви, Єрусалиму та Берліну" [11, 249–250].

Ксенофобія та зневага до мігрантів були наріжним каменем інтегрального націоналізму, котрий протиставляв чужинцям французьку внутрішню суть, яка потребувала захисту та плекання. Саме на основі ксенофобії відбулося зближення інтегральних націоналістів і лівих сил. М. Баррес видав книгу, де доводив необхідність захисту інтересів французького робітничого класу від мігрантів – конкурентів на ринку праці [2, 7], а такі представники інтегрального націоналізму як А.-А. де Морес чи П. Б'єтрі називали себе "соціалістами". Це може видаватися дивним, адже, наприклад, Б'єтрі очолив політичний рух, котрий боровся із соціалістами та робітничими синдикатами, а діяльність де Мореса полягала в насильницьких акціях проти іноземців, в першу чергу – єврейського населення [4, 78]. Зрештою, навіть ідеї лідера французького антисемітизму Е. Дрюмона називалися "дорогою до соціалізму" [3, 627].

Насправді ця позірна парадоксальність пояснювалася семантичною трансформацією – "люди на кшталт Барреса використовували термін соціалізм у відмінному від загальноприйнятого значенні: соціалізмом називалася найменша стурбованість соціальними питаннями, посилена бажанням змін та нападами на капіталізм" [13, 728]. По-суті, для

інтегрального націоналізму соціалізм був не майбутньою соціально-економічною формациєю, породженою активністю робітничого класу та інституційно втіленою в диктатурі пролетаріату, а моделлю гармонізації суспільних відносин. При цьому бути соціалістом не означало бути інтернаціоналістом: соціалізм спрямовував свої помисли на поліпшення та ущільнення соціальних зв'язків всередині нації, тож він не заперечував її, а тільки підсилював. Можна додати, що соціалізм правого штибу є теорією побудови соціалізму в окремій уявній спільноті. Переформатування характеру зв'язків між її членами – виробниками і власниками засобів виробництва, селянами і міськими мешканцями – спрямоване на благо нації загалом, а не якогось конкретного класу.

Інтегральним націоналістам була притаманна націоналізація соціальних проблем, звідки походить гостра увага до соціальних питань. Так, після кривавих подій 1908 р. в Дравей-Вінью, де за наказом міністра внутрішніх справ Ж. Клемансо армійські підрозділи розстріляли робітників, лише революційна правниця пером Ш. Моррасса порушила мовчання, котрим права преса огорнула факт примусового завершення страйку робітників піскових кар'єрів. Рефлексує над тим, що сталося, лідер французьких роялістів розгорнув широку критику соціальної політики, провадженої правителями Третьої республіки. Остання, згідно з Моррасом, вела країну до стану громадянської війни. Більшість вимог страйкарів Дравей-Вінью, та й робітників загалом, були справедливими, проблема полягала в тому, що "буржуазія не розуміє робітничого питання, навіть не помічаючи цього... Класова боротьба завжди народжуватиметься, коли один клас веде мову про обов'язки інших, замість того, аби намагатися зрозуміти власні" [19, 263–264]. Моррас закликав до пошуку збалансованої політики в соціальній сфері, котра б могла зняти надзвичайну напругу буржуазної республіки.

Варто наголосити, що попри свою критику капіталізму Моррас зокрема та інтегральний націоналізм в цілому не ставали на позиції марксизму. Інтегральні націоналісти вважали Марксів соціалізм хибним, адже він абсолютизував класовий антагонізм, перетворюючи його на головний механізм історичного процесу. Тут (на думку націоналістів) соціалізм Маркса припускався помилки, адже він перетворював конкретні проблеми суспільства кризового стану на абстрактний принцип, і закликав пролетаріат до продовження боротьби. Тоді як вирішення полягало в гармонізації класових стосунків і виконанні взаємних зобов'язань. Як наслідок, інтернаціональні соціалісти та комуністи ("червоні") ставали ворогами, з якими необхідно було завзято боротися. Не дарма Ж. Валуа, соратник Моррасса по "Французькій дії" [Action française], звертаючись до пролетарського питання, зазначив: "Всі розуміють, що вирішення робітничої проблеми є першочерговим завданням сучасного світу. Робітничі класи багато настраждалися протягом останнього сторіччя. Соціалістичний рух був проявом цього страждання та бунтом проти злого долі... Але комуністична спроба вирішити цю проблему провалилася. Комуністи намагалися знищити буржуазію, організаторів підприємництва. То був хибний шлях – необхідно відшукати спосіб використовувати її в економічній діяльності" [29, 1]. Ідея про несправедливість жалюгідного стану пролетаріату та іншу несправедливість – зраду буржуазією її класових обов'язків – стала центральною для інтегрального націоналізму, котрий шукав шляхів подолання даної несправедливості. Іншими словами, його інтелектуальні пошуки накреслили рух від етики до економіки, коли етичні настанови про правильне суспільство спонукали до турботи про економічно незахищені класи.

Соціалізм XIX ст. фактично переслідує таку ж саму мету: боротьба за права та свободи робітничого класу, найбільш гнобленого і нужденного, та перетворення жорсткої капіталістичної дійсності на більш людяну соціальну систему. В. Зомбарт, досліджуючи кризу капіталізму та розвиток соціалізму, прозорливо виділив в сучасній йому антикапіталістичній суспільній думці два напрями. Перший, реформістський, намагається співпрацювати з капіталістичною системою, помалу перебудовуючи її на засадах християнського соціалізму та етичної ідеї людинолюбства. Другий сповідує протилежний підхід, а тому є революційним, "революційним, оскільки він хоче відхилити, змінити, трансформувати самі основи економічної капіталістичної системи. І він бажає здійснити ці зміни у двох напрямках: або відступаючи до минулого, або прискорюючись до майбутнього" [22,

28]. В категоріях революційності та традиційності стосовно капіталізму загальноприйнята ліво-права шкала розмивається, адже помірковані консерватори, ліберали, радикали, соціал-демократи, сформувавши потужну коаліцію, виступали на його захист, натомість інтегральний націоналізм та ліворадикальні рухи бажали його скасувати. В цьому випадку для обох природним був пошук спільних позицій з метою подальшого формування революційного авангарду проти капіталізму.

У Франції зближенню сприяла не лише еволюція правих, але й внутрішні процеси розвитку французького соціалізму. Особливістю становлення французького соціалізму була орієнтація на національну традицію. Це означає, що у Франції К. А. Сен-Симон, Ш. Фур'є, П. Ж. Прудон були впливовішими за К. Маркса. Загалом навіть на сьогоднішній день у французькому перекладі існує лише дві третіх філософського спадку Маркса. Таким чином, відсутність систематичного перекладу унеможливила когерентне відтворення марксизму в цілому, адже певні теми – не важливі у французьких реаліях – ігнорувалися, а цікаві й злободенні спотворювалися тими перекладачами-аматорами, котрі бралися за роботу з метою використати Марксові викладки в якості власних аргументів.

Низька якість перекладів, чи навіть їхня повна відсутність, сприяли різним прочитанням, свавільним тлумаченням і спотвореному сприйняттю центральних концепцій марксистської теорії. Тож у Франції Маркса не розуміли чи розуміли довільно, і тому його прямий інтелектуальний вплив був обмежений. Натомість ще більш вагомою ставала роль власне французьких соціалістів. Останні постійно апелювали до унікальних французьких умов, тим самим заперечуючи претензії марксизму на універсальність своїх висновків і ще більше підважуючи його. В результаті, інтелектуальне середовище розвитку соціалізму в Німеччині та у Франції було вельми відмінним: "Якщо Німеччина була батьківщиною марксистської ортодоксії, то Франція виявилася лабораторією, де проводилися оригінальні синтети XIX ст. Саме там у битвах зустрілися лібералізм і його супротивники; там вперше отримали суміш націоналізму та соціального радикалізму, названого буланжизмом; саме Франція породила перші праві масові рухи та власне і той штиб лівачтва, що представляли Ерве та Лагардель, штиб, який зрештою привів його adeptів до фашизму" [25, 30].

Цікаво, що якщо інтегральний націоналізм рухався від етики (захисту національних елементів від несправедливості, породженої міжнародним капіталізмом) до економіки (захисту економічно обділеного пролетаріату), рух в оберненому напрямі – від економіки до етики – здійснюється французькими соціалістами. У цьому процесі центральною фігурою був теоретик анархо-синдикалізму Ж. Сорель. Варто попередньо зауважити, що по-стать Сореля, в рівній мірі як і його творча спадщина, лишаються предметами широких дискусій¹. Унікаючи її, ми коротко звернемо увагу на ті фактори, котрі визначили інтелектуальні пошуки Сореля і зрештою призвели його до співпраці з Моррасом.

Творчий доробок Сореля сам по собі є продуктом синтетичним, адже він увібрав у себе не лише дискусії про соціалізм та синдикалізм, про роль і значення пролетаріату та страйку для здійснення революції, – тобто теми, котрі були актуальними для інтелектуальних пошуків лівиці на зламі століть. На додачу, становлення Сореля як філософа було визначене впливами ідей А. Бергсона, Г. ле Бона, М. Нордау, – авторів, які підважували раціоналістичне обґрунтування людської поведінки.

Сорель здійснив глибинну ревізію марксистського соціалізму, виходячи з концепції його кризи. Зауваження Сореля стосувалися хибного розуміння Марксом природи люди-

¹ Б. А. Леві (*Ideologie française*, Paris: Grasset, 1981) та З. Стернхел (*Maurice Barres et le nationalisme français: la France entre nationalisme et fascisme*, Paris: Armand Colin, 1972; *Ni droite, ni gauche: l'idéologie fasciste en France*, Bruxelles: Edition Complexe, 1987; *La Droite révolutionnaire: les origines français du fascisme*, Paris: Fayard, 2000) відстоюють позицію, згідно з якою Сорель був предтечею "третього шляху", що у XX ст. отримав назву фашизму. Їм опонує велика кількість, у першу чергу, французьких істориків - Ж. Жюльєр (*Georges Sorel en son temps*, Paris, Le Seuil, 1985), Ш. Санд (*L'illusion du politique. Georges Sorel et le débat 1900, Paris, La Decouverte, 1984*), Ів Гюше (*Georges Sorel (1847-1922) - Serviteur désintéressé du proletariat, Paris, L'Harmattan 2001*), які, використовуючи різноманітні аргументи, намагаються довести безпідставність подібних припущень

ни і людських відносин, які були зведені до економічних факторів. Марксизм не здатен адекватно зрозуміти базисні елементи людського буття через неувагу до нематеріального начала людини. Через помилкові засновки, більшість пояснень і прогнозів Маркса не справдилися. Революційна роль пролетаріату виявилася переоціненою, а з іншого боку, соціалізм сам по собі був занадто миролубним. Сорель резюмує, що соціалізм перебуває в занепаді, проте "теперішня криза наукового соціалізму не стільки показує загальний занепад соціалізму, як знаменує собою вагомє досягнення: вона сприяє поступу, звільняючи думку від її кайданів" [23, 91]. Загальна програма соціалізму потребує нагальної корекції, як на теоретичному, так і на практичному рівнях. Саме тому після провалу стратегії загального страйку у Франції Сорель критично переглядає її революційні можливості та намагається сформулювати нову концепцію соціалізму.

В рамках даного дослідження вагомим є характер знайдених Сорелем відповідей. Він переносить свій аналіз на глобальний рівень – на рівень людської цивілізації загалом, і його праці "є роздумами стосовно занепаду цивілізацій та спробою порятунку системи права, що базується не на трансцендентних цінностях, а на мистецтві виробництва" [10, 48]. Однак Сорель доходить зрештою до висновку, начебто мистецтво виробництва є не стільки економічною категорією, скільки етичною: вона визначається базовою потребою людини до відповідальності за створене нею. Аналогічно, етичною потребою виступала праця, яка єднала людей через продукване благо не в якості матеріального товару, а у вигляді уречевленої залученості до суспільного існування. Саме тому концепція синдикалізму, запропонована Сорелем, ґрунтувалася на певному почутті суспільної відповідальності, в рамках якої праця розглядалася в якості етичного імперативу.

Роздуми Сореля означили антиматеріалістичну ревізію основних постулатів Маркса. Логіка аргументів економічного порядку зрештою приводить Сореля до питань значно ширших за питання стану робітничого класу. Точніше, вирішення цього питання стає для Сореля лише одним з етапів відбудови правильних засад людського існування. Сореліанський соціалізм є вельми помітним відходом від марксистської ортодоксії: "Не зважаючи на свою формальну приналежність до робітничого синдикалізму, він еволюціонував, прагнучи морального відродження цілого суспільства та порятунку цивілізації, – він перестав бути визвольним рухом робітничого класу... У роздумах революційних синдикалістів соціалізм набуває перш за все педагогічної, а не економічної природи, тож зрештою він втрачає найменший інтерес до класової боротьби" [27, 46].

Сорель ніколи не став націоналістом, однак елементи його вчення сприяли зміні оптики серед лівих інтелектуалів: дехто з них почав визнавати, начебто формою, котра повніше сприяє покращенню людського існування, була нація. Як наслідок, співпраця з інтегральними націоналістами ставала можливою, і навіть бажаною. Не випадково головним союзником Моррасса у критиці різанини у Дравей-Вінью виступили анархо-синдикалісти. Ця співпраця не була ситуативною – первинно до неї схилила революційна логіка двох екстрем. Пізніше вона переросла у формування справжнього інтелектуального та політичного альянсу радикальних лівих і правих сил, витоки котрого знаходилися у внутрішніх процесах еволюції власне соціалістичних ідей на теренах Франції.

До створення союзу лівих і правих парадоксальним чином схилила також і розпорошеність лівих сил у Франції. Через відсутність єдиного чи головного руху, французька лівиця, віддавши інтелектуальним пошукам та практичним експериментам, була надзвичайно строкатою та розпорошеною. Анархісти, гесдисти, радикали, бланкісти, соціалісти не могли домовитися між собою та випрацювати спільну програму дій. Внаслідок даної ситуації страждав робітничий клас. Різноманітні програми та прокламації, адресовані до нього, суперечили одна одній, тож робітники як не розуміли фундаментальних цілей соціалістичного руху, так і не могли визначитися з методами діяльності. Зрештою, втрачав і весь французький соціалізм: він нічого не здатен був протиставити менш розпорошеному німецькому братові, тож у Другому Інтернаціоналі запанували німці. Для певної частини французьких лівих дана ситуація була нестерпною, адже попри декларативний інтернаціоналізм, вони лишалися свідомими германської загрози для Франції. Подібні діячі все більше схилилися до націоналістичних гасел, пристаючи на союз із правицею. В даному ключі знаковою є еволюція соціалістичного руху, очоленого Г. Ерве, який отримав назву ервеїзм.

Ерве був шкільним учителем, активним членом Французького підрозділу робітничого інтернаціоналу (SFIO), котрий первинно прославився своїм закликком до збройного повстання проти Республіки та полум'яним антипатріотизмом. Так, він привчав робітників у разі проголошення нової війни з Німеччиною відповісти на дії уряду загальним страйком з метою паралізувати військове виробництво. За вербальну зраду Ерве відсидів двадцять шість місяців у паризькій в'язниці.

У 1912 р., вийшовши на волю, він почав перейматися проблемами роз'єднаності французької лівиці. Він розгорнув широку програму примирення всіх лівих партій. Спільним ґрунтом могла б стати єдина програма дій, котра б зробила французький соціалізм більш монолітним. Намагаючись випрацювати подібну спільну програму, він зрештою стикнувся з нерозумінням та небажанням більшості фракцій іти на взаємні поступки. Самого Ерве лідери інших рухів також не сприймали: він був занадто войовничим для соціалістів Жореса, занадто зацікавленим у формуванні партії для синдикалістів, навіть "гесдисти, фаталістично переконані у непорушності економічних законів, — відкинули програму Ерве, вбачаючи в ній дитячу й небезпечну версію бланкізму" [18, 13].

Відомо, що знання Ерве марксистської теорії завжди були поверхневими та плутаними, а його бачення головних засад соціалізму виявлялося надзвичайно відмінним від ортодоксального. В умовах кризи соціалізму, котрий попри всі прокламації не спромігся відвернути велику європейську війну, суміш ідей, що з неї виходив Ерве, породила нове бачення історичних процесів. Ерве прийшов до висновку, начебто "аналізувати міжнародні події лише з позицій економіки було фатальною помилкою, тож необхідно брати до уваги рух національної гордості, величний, незаперечний і непередбачуваний фактор" [15, 89]. Нездатність лівих сил об'єднатися для блага пролетаріату розчарувала Ерве, він протиставив їй самозречену любов до Франції всієї правиці, котра створила коаліцію та організувала уряд порятунку. Зрештою, колишній антипатріот визнав принцип нації більш потужним фактором суспільної взаємодії, ніж принцип класу: він змінив назву своєї газети з "Соціальна війна" на "Перемога", перетворився на зятого прихильника війни до переможного кінця, критикував заяви діячів-інтернаціоналістів про швидкий мир без переможених. Надалі Г. Ерве лише був одним із перших, хто в 1930-х рр. пропагував передачу владних повноважень маршалу Ф. Петену, який уособлював "третій шлях" у політиці [14, 21], а згодом активно провадив колабораціоністську політику з німцями.

В "дрейфі направо" проявляється характерна риса французьких лівих: О. Бланкі захищав Францію від прусаків у 1870 р., користуючись тими ж гаслами, що і Ерве в 1914 р.: ліві мали захистити "батьківщину революції" (а значить і батьківщину істинного соціалізму) від іноземного панування. Саме ця відданість національній революції зрештою спонукала більшість французьких лівих відвертатися від революції соціалістичної.

На початку ХХ ст. ідеологічний сплав соціалізму та інтегрального націоналізму набув інституційних форм. Утворюється низка рухів, інтелектуальних та політичних, які об'єднують представників обох флангів і випрацьовують спільну програму. Останні активно і неприховано використовують образ занепаду національної спільноти, цього елемента перетину лівих і правих цінностей, з метою політичної боротьби. Найяскравішими прикладами такого синтезу був "Гурток Прудона" та суспільно-політичний рух "Жовтих".

"Гурток Прудона" був створений у 1911 р. за ініціативи А. Лягранжа, члена угруповання "Королівські молодики" (Camelots du roi), молодіжного крила "Французької дії". Втім, є всі підстави вважати, що Лягранж насправді запропонував Моррасу ідею, котру давно плекав Ж. Валуа: об'єднати заради теоретичних розробок (а в перспективі — і практичних дій) активістів анархо-синдикалістського руху та роялістів з "Французької дії". У самого Валуа були причини вірити в успіх даної спроби, адже він сам починав свою політичну діяльність як анархіст, проте у 1904 р. перейшов у протилежний табір. При цьому Валуа зберіг глибокий інтерес до соціальних питань. Він був головним експертом "Французької дії" у цій сфері, видав кілька статей з пропозиціями трансформації суспільного устрою Франції, котрі б врятували країну від соціалістичної революції [28, 112]. Саме тому Валуа підтримував приязні стосунки з Ж. Сорелем і був переконаний у необхідності співпраці

інтегральних націоналістів і соціалістів. Отож, Моррас пристав на пропозицію Лягранжа – Валуа, а Сорель зі свого боку також схвально поставився до майбутньої співпраці.

Творче ядро "Гуртка Прудона" утворили Ж. Валуа, Ж. Мер, А. Лягранж з боку роялістів та Е. Берт, улюблений учень Сореля, з боку синдикалістів. Учасники гуртка збиралися шість разів на рік, дискутували і раз на три місяці видавали "Нотатки Гуртка Прудона". Всього було видано шість номерів "Нотаток...", а в 1912 р. "Гурток" розпався. Але, попри короткотермінову співпрацю, напрацьовані ідеї, означивши важливий етап еволюції соціально-політичної думки Франції, дають змогу зрозуміти цілі, котрих прагнули ліва та права екстремі на початку ХХ ст.

Союз синдикалістів і роялістів був спрямований на глибинну критику засад демократії та наслідків її майже сторічного панування у Франції. Ідеологами "Гуртка Прудона" на демократію було покладено провину за занепад французької нації: у "Декларації Гуртка Прудона" стверджується, начебто "демократія дозволила в економіці та політиці встановлення капіталістичного режиму, котрий руйнує в спільноті те, що сама демократія роз'їдає в умах, а саме – націю, родину, звичаї, підпорядковуючи закони крові законам золота" [7, 2]. Іншими словами, члени "Гуртка..." спробували дати відповідь на питання, чому Франція переживала протягом ХІХ ст. глибоку кризу, і вони прийшли до висновку: тому що це сторіччя було епохою демократії. За логікою Валуа і Берта, саме демократія сприяла формуванню суспільства такого типу, в якому індивід є відчуженим від собі подібних, де суспільство розривається від класового антагонізму, а в політичній сфері панують інтриги політиканів, брехня партій і зрада можновладцями національних інтересів. Порятунком Франції можливий через відмову від демократії. І саме з огляду на мету виправдовується забуття колишніх протиріч між лівими та правими. Е. Берт прямо зазначив: "Необхідно, аби подвійний рух націоналістів та синдикалістів, паралельний і синхронний, зрештою повністю знищив режим золота та призвів до триумфу героїчних цінностей над огидним буржуазним матеріалізмом, у котрому задихається сучасна Європа" [9, 209].

Формула Берта важлива тому, що вона прямо вказує на першопричину зла, артикуляцією котрого виступає демократія, – матеріалізм. Ідеологи "Гуртка Прудона" наближалися до асистемного дискурсу філософії ХІХ ст. – до поглядів Ф. Ніцше, С. К'єркегора, Е. Ренана, котрі вбачали ознаки занепаду модерного світу в перемозі матеріалізму. Останній витіснив із людської свідомості цінності солідарності, героїзму, відповідальності, замінивши все меркантильним прагненням наживи. Як наслідок, губиться суспільна інтеракція та руйнується вся система цінностей, адже їм на зміну приходять індивідуальний егоїзм, котрий, власне, й уособлюється демократією в політиці та капіталізмом в економіці. Здолання матеріалізму можливе через переформатування стосунків у суспільстві, через повернення людей до справжніх цінностей; отож, у "Гуртку Прудона" теоретично обґрунтовується ціль, котра є революційною та реакційною водночас – вони прагнуть зруйнувати існуючий порядок заради відродження "інституцій, котрі б ґрунтувалися на французькій традиції, але котрі б виступали в якості нових форм, оскільки світ економіки пережив трансформації, що унеможливають [просту] відбудову старих органів" [7, 42]. Варто звернути увагу на дві риси, притаманні пошукам "Гуртка": з одного боку, вони не співпадають із прагненнями традиційної правниці, котра жадала простого відродження Старого Порядку; з іншого ж, на відміну від соціалізму, котрий проголошував домінування принципів класу над принципами нації, діячі гуртка лишаються затятими націоналістами. Вони не тільки хочуть відродження Франції на противагу "світовій революції", але й чекають наслідком французького піднесення порятунку решти країн, адже "лише ця нація, що найвище піднесла квітку цивілізації, здатна відбудувати Європу" [8, 96].

В інтелектуальному синтезі "Гуртка" соціалізм перестає вбачатися головним супротивником порядку, а революція перетворюється на зброю не робітників, а французів. Соціалізм, якого прагнуть діячі "Гуртка...", є чимось надто відмінним від Марксового варіанту – це націоналістичний месіанський соціалізм, який рятує людську цивілізацію через порятунок її основного втілення – конкретної нації. Це – пряма суперечність Марксовим тезам, тож не дарма останній користується малою повагою і навіть стає

об'єктом критики. Вже назва гуртка красномовно засвідчує, кого націоналістичні й соціалістичні критики Маркса обрали собі на роль наставника.

Звернення до Прудона не випадкове: його вчення наче втілювало подвійні пошуки революційних реакціонерів. Автор "Філософії злиденності" був національним філософом, він розумів французькі реалії, натомість його критик Маркс захищав ідеї, котрі могли бути шкідливими на теренах Франції. Звернення до Прудона означало відданість національній ідеї. Берт протиставляє образ Прудона – песимістичного ідейного контрреволюціонера, критично налаштованого до концепції прогресу, – образу оптимістичного прогресистського Маркса, ідеолога матеріалізму та утилітаризму; тож Берт підсумовує: "Зірка Прудона сходить, це зірка Маркса заочується" [7, 9]. Без сумніву, фігура Прудона приваблювала і Валуа, оскільки Прудон певним чином передбачав пошуки самого Валуа щодо можливості побудови нового через повернення до старого. На додачу підхід Прудона в очах Валуа мав головну перевагу, непригаману революціонерам, – конструктивність: "Прудон був сином Революції, заблудлою дитиною 1789 р., в нього була революційна віра. І тим не менше, він був справжнім зодчим. Попри всю свою революційну віру, він створював, адже мав пристрасть до організованого, впорядкованого, дисциплінованого життя" [7, 39].

Дилема між тим, як через революцію відродити Францію, не знищивши при цьому її культурного спадку, була центральною для Валуа. Звідси – його коливання між правницею і лівницею, його прагнення синтезу революції та традиції. Валуа завжди протиставляв соціалізму, який виступав лише формою соціального утопізму, сувору необхідність виробництва. Згідно з його логікою, люди повинні працювати, аби підноситися над природою, проте лише авторитет змушує їх робити це на необхідному рівні. Водночас він заперечував соціалізм, адже соціалісти-революціонери досконало знають, як організувати революцію, проте вони не спроможні організувати виробництво: як наслідок, "наступного ж дня після революції, коли доведеться не боротися, а працювати... люди обиратимуть найлегші та найбезпечніші завдання" [30, 133]. Отож, суспільний лад, що за нього борються соціалісти, призведе до занепаду людини та соціальності, а не нового поступу. Валуа вважав, що інтелектуальні пошуки, проваджувані в рамках "Гуртка Прудона", дають можливість виправити хибу соціалістів й помислити шлях нації не лише до революції, але й після неї.

Подвійне спрямування пошуків Валуа спричинило його орієнтацію як на пролетаріат, так і на буржуазію. Для нього обидва виступали рівноцінними елементами французької нації, і власне їхня майбутня співпраця гарантували б Франції новий підйом. Тут варто наголосити також на специфічній оптиці, в якій розкривалася роль робітничого класу: він виступає не лише революційним класом, як то було в ідеях класичного соціалізму, але й елементом консервативної структури суспільства. Тут працювала наступна логіка: були часи, коли хазяї та працівники жили в суспільній гармонії, мали взаємні зобов'язання та працювали заради загального блага Франції. Робітники і зараз готові співпрацювати з буржуазією, проте необхідно надати їм гідні умови праці та існування, умови, котрі не здатна забезпечити Третя республіка, віддана інтересам міжнародного капіталу. В свою чергу, буржуазія теж колись була величною – Перша імперія розширялася й громилла ворогів по всій Європі, натхненна буржуазними цінностями. Згодом буржуазія перестала цікавитися долею країни, надавши перевагу зароблянню золота. Валуа прагнув відродити славу буржуазію звитяг, він наголошував: "Сильна буржуазія, завзята до праці, могла існувати у Франції та забезпечити країні беззаперечну торговельну та промислову першість" [9, 233], – і він прагнув нового прилучення буржуазії до справи нації.

У політичній сфері бажання примирити буржуазію та пролетаріат і захищати інтереси обох начебто антагоністичних класів знайшло своє яскраве втілення в русі "жовтих", котрий згодом еволюціонував у політичну партію. Первинно "Жовті" були спілками робітників, які не бажали брати участі у страйку, проголошеному профспілками. Будівля, де проходили засідання їхньої спілки, одного разу була атакована розлюченими страйкарями; її розбиті шибки замінили аркушами жовтого паперу – так з'явилася назва "жовті", котру спочатку використовували саме страйкарі для паплюження опортуністів [6, 83]. У 1902 р. "Жовтих" очолив П. Б'єтрі, котрий зробив цей рух потужною політичною силою.

Головною метою "жовтих" була перемога соціалізму, котрий, втім, розумівся як справедливий соціальний устрій у межах Франції. Б'єтрі проголошував, що "нашим першочерговим завданням буде вибудувати справжній французький соціалізм, котрий відповідатиме національному темпераменту і буде надихатися величними традиціями свободи і справедливості, народженими нашою країною" [5, 93]. Інтернаціональне вчення Маркса відкидалося, адже воно не тільки не враховувало специфіку національних умов, а на додачу було матеріалістичним, атеїстичним вченням, спрямованим на розкол суспільства та налаштування класів один проти одного. Соціалізм "жовтих" проголошував необхідність боротьби за права пролетарів, проте не визнавав за дієву стратегію шантажу буржуазії, до якої були схильні послідовники Маркса. Більше того, Марксів соціалізм називався "авангардом капіталізму, адже він пропонує робітникам, які нічим не володіють, відмовитися від завоювання власності" [5, 2]. Для Б'єтрі розвиток цивілізації був поступовим доступом до власності верств, її позбавлених, тож перемога Марксового соціалізму означала б занепад цивілізації. "Червоні" профспілки своєю активністю у Франції довели згубний вплив інтернаціонального соціалізму на цивілізацію, адже обезсилили її найвитонченішу форму – французьку культуру.

Отже, стратегічно перемога соціалізму означала для "жовтих" відродження Франції, а тактично вона досягалася боротьбою з "червоними синдикатами". В програмному тексті "жовтих" наголошено: "Групи та особи, котрі формують загони офіційних синдикатів, керовані духом їхнього соціалізму, вони всі природжені комуністи та інтернаціоналісти. Вони безупинно працюють на встановлення державницького соціалізму, прямої дороги до колективізму. На наш погляд, подібні доктрини й подібне бачення суспільства уособлюють глибинне зречення від людської особистості. Заради розуму, скерованого правильним національним почуттям, французькі пролетарі, вірно зорганізовані, повстали проти цих ганебних забобонів" [5, 64]. Таким чином, рух Б'єтрі боровся проти профспілок, зрештою захищаючи націю. Повністю побудований з робітничого класу, рух "жовтих" спромігся остаточно переконати пролетарів у первинності національних інтересів над класовими та мобілізувати останніх на боротьбу заради них.

Держава, з позицій "жовтого соціалізму", є апаратом насильства, молохом, який вимагає собі жертв. В цьому "жовті" запозичують формулу класичного соціалізму; але якщо для останнього цього постулату досить, аби проголошувати інтернаціоналізм і антипатріотизм центральними механізмами поступу до кращого ладу, то для Б'єтрі поступ полягає у відродженні істинного принципу соціальності – нації. Таким чином, супротивник "жовтих" – це одночасно і марксизм, і етатизм: вони протистоять пролетарській революції та модерній державі як формам відчуженого панування над робітниками – або чиновницького апарату, або партійної верхівки.

Отже, Б'єтрі послуговується розрізненням між *paus réel ma paus fictif*, яке було в активному вжитку інтегрального націоналізму, розуміючи під першим націю, а під другим – III Республіку. "Б'єтрі поділяв погляд Дрюмона, начебто робітників експлуатували в першу чергу не роботодавці, а євреї, котрих підтримували франкмасони та революціонери. Франкмасони означали "Республіка", і їх уособлювали корумповані політики" [20, 196]; таким чином, повернення до справжньої Франції означало повернення до епохи згоди між робітниками та патронами через зняття політично гнилого режиму. Важливо, що при цьому Б'єтрі не висував вимоги повного скасування парламентаризму, він навпаки всіляко захищав його і навіть сформував партію у 1902 р. для офіційної боротьби за владу. Це була Націонал-соціалістична партія [Parti socialiste national], сама назва якою прямо окреслює поєднання націоналістичних та соціалістичних ідей.

Еволюція, котра відбувалася з представниками лівої та правої інтелектуальних традицій, була наслідком пошуку виходів із глибокої соціально-політичної кризи, в якій опинилася Франція наприкінці XIX ст. Особливо знаковим став пошук альянсу, проваджений обома екстремами, об'єднаними спільним розчаруванням в ліберальному режимі та соціалістичній альтернативі, йому запропонованій. Специфічною рисою як французької правіці, так і лівиці, був націоналістичний світогляд. Це означало, що ідея нації домінувала над усіма іншими можливими принципами соціальної солідаризації. Ліві та праві здійснювали поступове збли-

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Література:

1. *Кабешев Р. Ж.* Сорель и Ш. Моррас – первые попытки соединения идей синдикализма и национализма // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Международные отношения, Политология, Регионоведение. – 2004. – № 1. – С. 281–289.
2. *Barrès M.* Contre les étrangers: étude pour la protection des ouvriers français. – Paris: Grande imprimerie parisienne, 1893. – 32 p.
3. *Barrès M., Maurras Ch.* La République ou le Roi, correspondance inédite 1888–1923. – Paris: Plon, 1970. – 705 p.
4. *Berstein S.* "La ligue". // Histoire des droites en France. V. 2: Cultures. / Ed. by J-F. Sirinelli. – Paris: éditions Gallimard, 1992. – P. 61–108.
5. *Biétry P.* Le socialisme et les Jaunes. – Paris: Librairie Plon, 1906. – 344 p.
6. *Biétry P.* Les Jaunes de France et la question ouvrière. – Paris: Librairie Paul Paclot, [s.d.]. – 125 p.
7. Cahiers du Cercle Proudhon. – Vol. 1. Janvier-Février, 1912. – P. 1–56.
8. Cahiers du Cercle Proudhon. – Vol. 2. Mars-Avril, 1912. – P. 57–106.
9. Cahiers du Cercle Proudhon. – Vol. 5–6. Octobre-Novembre, 1912. – P. 177–278.
10. *Charzat M.* Georges Sorel et le fascisme // Mil neuf cent. Revue d'histoire intellectuelle. – 1983. – Vol. 1, N. 1. – P. 37–51.
11. *Deroulede P.* Qui vive? France, quand même! Notes et discours, 1883–1910. – Paris: Éiteurs Bloud et Cie, 1910. – 312 p.
12. *Digeon C.* La crise allemande de la pensée française, 1870–1914. – Paris: Presses Universitaires de France, 1959. – 568 p.
13. *Griffiths R.* Anticapitalism and the French Extra-Parliamentary Right, 1870–1940 // Journal of Contemporary History. – 1978. – Vol. 13, No. 4. – P. 721–740.
14. *Hervé G.* C'est Pétain qu'il nous faut. – Paris: Éditions de la Victoire, 1935. – 81 p.
15. *Heure G.* Gustave Hervé, le tournant d'avant-guerre // Mil neuf cent. La Société d'études soreliennes. – 2001. – Vol. 19, No. 1. – P. 85–95.
16. *Irvine W.* French Royalists and Boulangism // French Historical Studies. – 1988. – Vol. 15, No. 3. – P. 395–406.
17. *Levey J.* Georges Valois and the Faisceau: The Making and Breaking of a Fascist // French Historical Studies. – 1973. – Vol. 8, No. 2. – P. 279–304.
18. *Loughlin M.* Gustave Hervé's Transition from Socialism to National Socialism: Another Example of French Fascism. // Journal of Contemporary History. – 2001. – Vol. 36, No. 5. – P. 5–39.
19. *Maurras Ch.* La République et la question ouvrière // Dictionnaire Politique et Critique. – Paris: Fayard, 1932. – 468 p.
20. *Mosse G.* The French Right and the Working Classes: Les Jaunes // Journal of Contemporary History. – 1972. – Vol. 7, No. 3/4. – P. 185–208.
21. *Renan E.* Œuvres complètes. Tome I. – Paris: Calmann-Lévy, 1947. – 1022 p.
22. *Sombart W.* Le socialisme et le mouvement social au XIXe siècle. – Paris: V. Giard et E. Brière, libraires-éditeurs, 1898. – 187 p.
23. *Sorel G.* La décomposition du marxisme et autres essais. – Paris: Les Presses universitaires de France, 1982. – 262 p.
24. *Sternhell Z.* La modernité et ses ennemis // L'éternel retour: contre la démocratie, l'idéologie de la décadence / Ed. by Z. Sternhell. – Paris: Presse de la fondation nationale des Sciences politiques, 1994. – P. 9–39.
25. *Sternhell Z.* La Droite révolutionnaire: les origines françaises du fascisme. – Paris: Fayard, 2000. – 436 p.
26. *Sternhell Z.* Maurice Barrès et le nationalisme français. – Paris: Fayard, 2000. – 395 p.
27. *Sternhell Z.* Ni droite, ni gauche: l'idéologie fasciste en France. – Bruxelles: Edition Complexe, 1987. – 470 p.
28. *Valois G.* La révolution sociale ou le roi? // L'Action française: revue bimensuelle. – 1907. – Vol. XXVIII, No. 200. – P. 109–124.

I. A. Гомза. Идеологічне зближення націоналізму та соціалізму під впливом уявлення...

29. Valois G. La nation fasciste et le peuple ouvrier. – Nantes: Editions Ars Magna, 2003. – 14 p.

30. Valois G. L'homme qui vient: philosophie de l'autorité. – Paris: Nouvelle Librairie Nationale, 1909. – 269 p.

И. А. Гомза. Идеологическое сближение национализма и социализма под влиянием представления об упадке национального сообщества: Франция, 1871–1914

В данной статье исследуется влияние представлений ряда французских интеллектуалов об упадке французской нации на сближение социализма и национализма в годы, последовавшие после франко-прусской войны. Произведен анализ идеологической специфики синтеза национал-социализма и изучены такие его организации как "Кружок Прудона" и Национал-социалистическая партия П. Бьетри.

Ключевые слова: история социально-политической мысли Франции, социализм, интегральный национализм, французский национал-социализм

I. A. Gomza. Ideological convergence of nationalism and socialism under the impact of conception of the decadence of national community: France, 1871–1914

The notion of national decay, elaborated by French intellectuals after the end of Franco-Prussian war, and its impact over the nationalist-socialist convergence are analysed in the present article. A comprehensive interpretation of national-socialist ideology and organizations conducting it (Circle Proudhon and National-socialist party of P. Bietry) are proposed.

Keywords: history of social-political thought of France, socialism, integral nationalism, French national-socialism